

श्रीरामायण चित्रावलि

(रामायणसुने लगतां उ३ चित्र)

—

सस्तुं सावि

१९५५: १९५५

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાત કૌપીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૪૬૭

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ શ્રીમાતલ મિત્રાવલી

વિભાગ ઈ ૫૨૨, તુલના

સુરત સિદ્ધાંત સંસ્થા
સમસાગર
સુરતી સંપાદક-સંપ્રદાય

ब्रह्मर्षि गुरुवसिष्ठ, तथा महाभक्त हनुमान सहित

श्रीराम पंचायतन

१३४५७

“ श्रीरामनामझी लूट है, लूटी नय सो लूट; अंतकाव पछतायगो, भान नयगो छूट ! ”

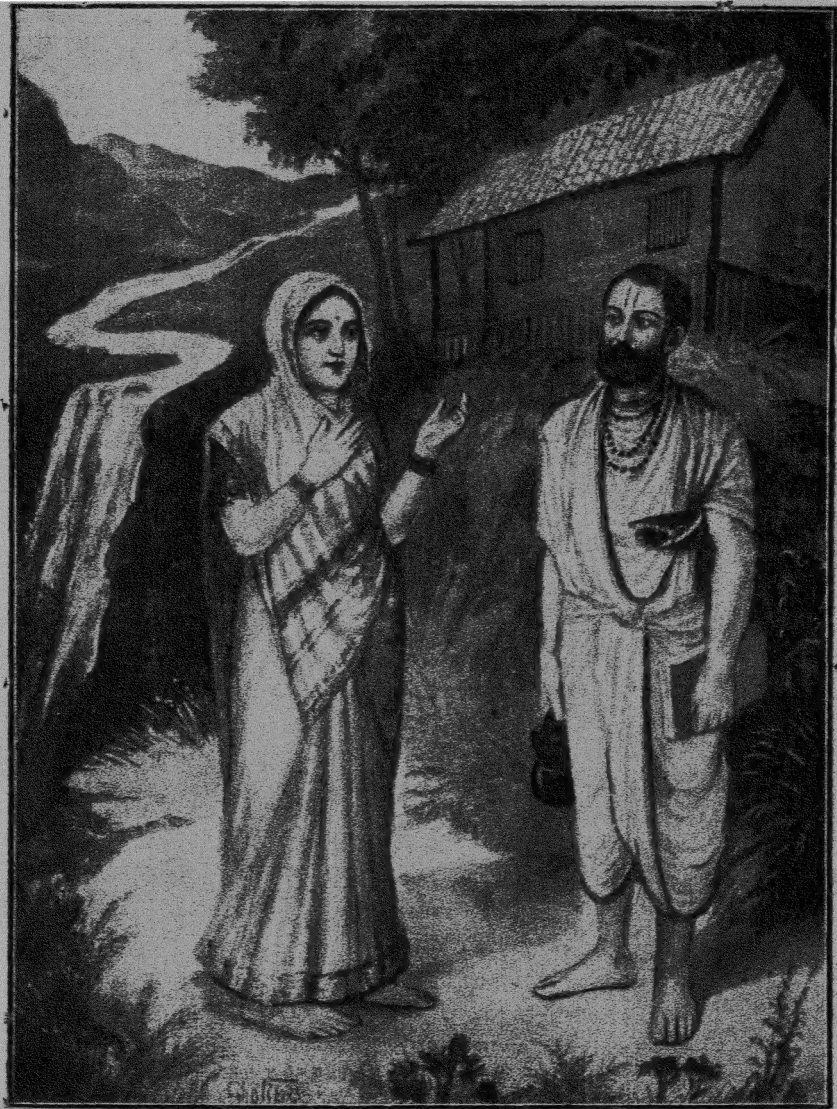
“ श्रीराम लक्ष्मण नन्दनी; नय जोडो हनुमानडी ! ” — प्रकाशक: सरतुं साहित्य व. डा. अमदावाद अने मुंबई

श्रीरामचंद्र कृपाळु लज मन, हरन लवल्यदाइणुं; नवकंजलोचन कंजमुअ, करकंज पदकंजइणुं ॥
 कंदर्प अगणित अमितछभि, नवनील नीरहसुंदरं; पटपीत मानहु तडित इयिथुयि, नौमि जनकमुतावरं ॥
 शिर मुकुट कुंडल तिलक आइ, उदार अंग विलूषणुं; आलनलुज शरयापधर, सआमलत भरहूषणुं ॥
 लज दीनअन्धु हिनेश, दानव दलन दुष्ट निकंदनं; रघुनंद आनंदकंद कैशलयंद दशरथनंदनं ॥
 छति वहति तुलसीदास, शंकर शेष मुनिमनरंजनं; भम हृदयकंज निवास कइ, कामादि अलदल गंजनं ॥

બાળક તુલસીદાસને વહેમને લીધે દુકડેા ન આપતાં સર્વ ક્રોધ ધૂતકારી કહાડે. આથી તે બહુ દુઃખી રહે. પ્રભુપ્રેમી નરહરાનંદ સ્વામી એ વાત સાંભળતાંજ હરિપુર પહોંચ્યા. ત્યાં એક માનવને તેની પાછળ પડેલા જોઈ તેમણે રોક્યો અને બાળકને આશ્રયમાં લઈ નિરાધારનેા આધાર બન્યા; તથા કહ્યું કે:—“રામભોલા ! શિકર કરતો નહિ, કૃપાળુ પ્રભુ સર્વ પ્રકારે તારી સંભાળ લેશે.” પછી ગામલોકની સંમતિપૂર્વક તેને તેઓ સાથે લઈ ગયા.

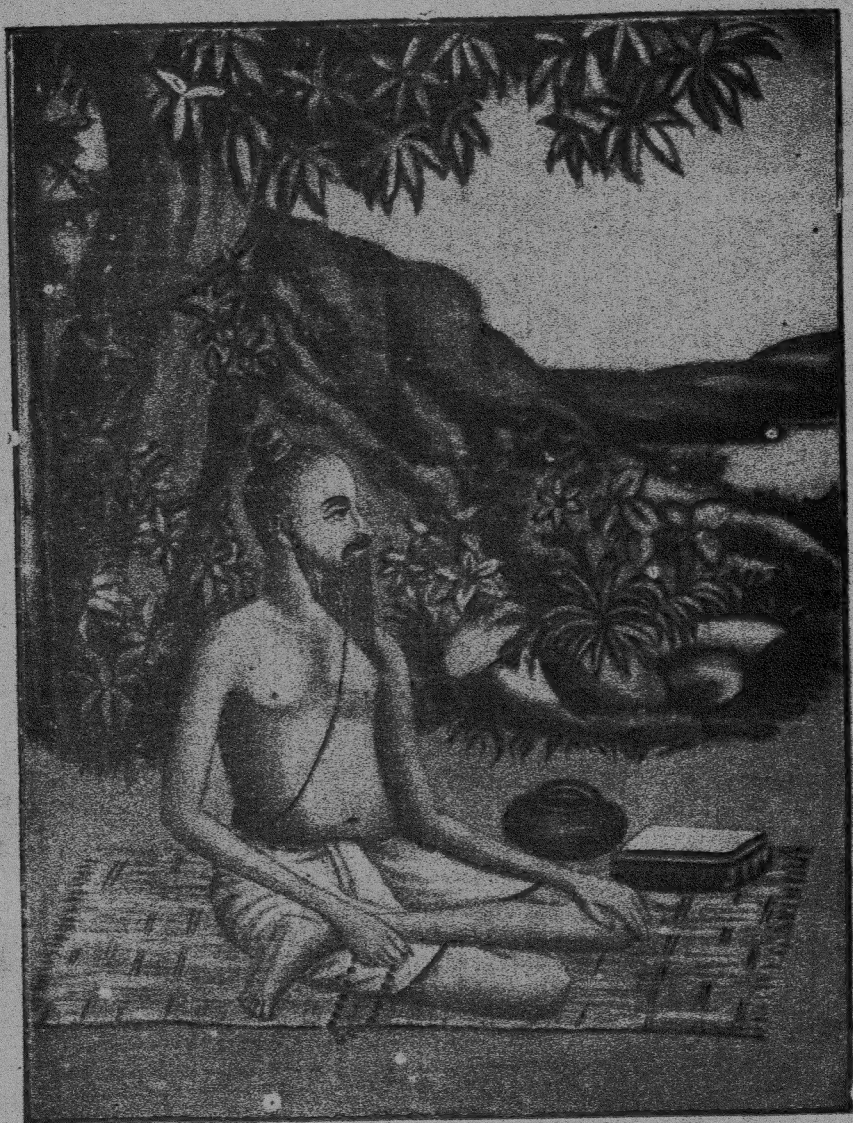

ગોસ્વામીજી ભણ્યા ત્યારે (૨૦ વર્ષ સુધી) ભણ્યા પણ ખૂબ, અને (૨૬ વર્ષની ઉંમરે) પરણ્યા ત્યારે વિષયાસક્ત પણ ખૂબ બન્યા. તેમની ગેરહાજરીમાં એક દિવસ સ્ત્રીનું ભાઈસાથે પિયર જવું થતાં તેઓ પણ તેજ રાત્રે ત્યાં પહોંચી ગયા અને બાણજી બખડાવ્યું ! સ્ત્રીએ અવાજ જોળખતાંજ બાણજી જોડ્યું; અને આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું કે:—

“ લાજ ન લાગત આપકો, દોડે આથે હો સાથ; ધિક્ક ધિક્ક જૈસે પ્રેમકો, કહા કહું મેં નાથ; અસ્થિ-ચરમ-મય દેહ મમ, તામેં જૈસી પ્રીતિ; એસી જો શ્રીરામમેં હોત ન તા ભવભીતિ. ”

એ સાંભળતાંજ તુલસીદાસના મનમાં અગાઉ સંતસેવા અને ઋષિવિદ્યાના જે ઉત્તમોત્તમ સંસ્કાર પડેલા, તે તાજ થઇ ગયા; અને જાણે પ્રભુએ પોતેજ ઉપદેશ શબ્દો કહ્યા હોય તેમ પૂર્વજન્મનો અધુરો યોગ પૂર્ણ કરવા માટે ત્યાંથી તરતજ પરભાર્યા ચાલી નીકળ્યા.

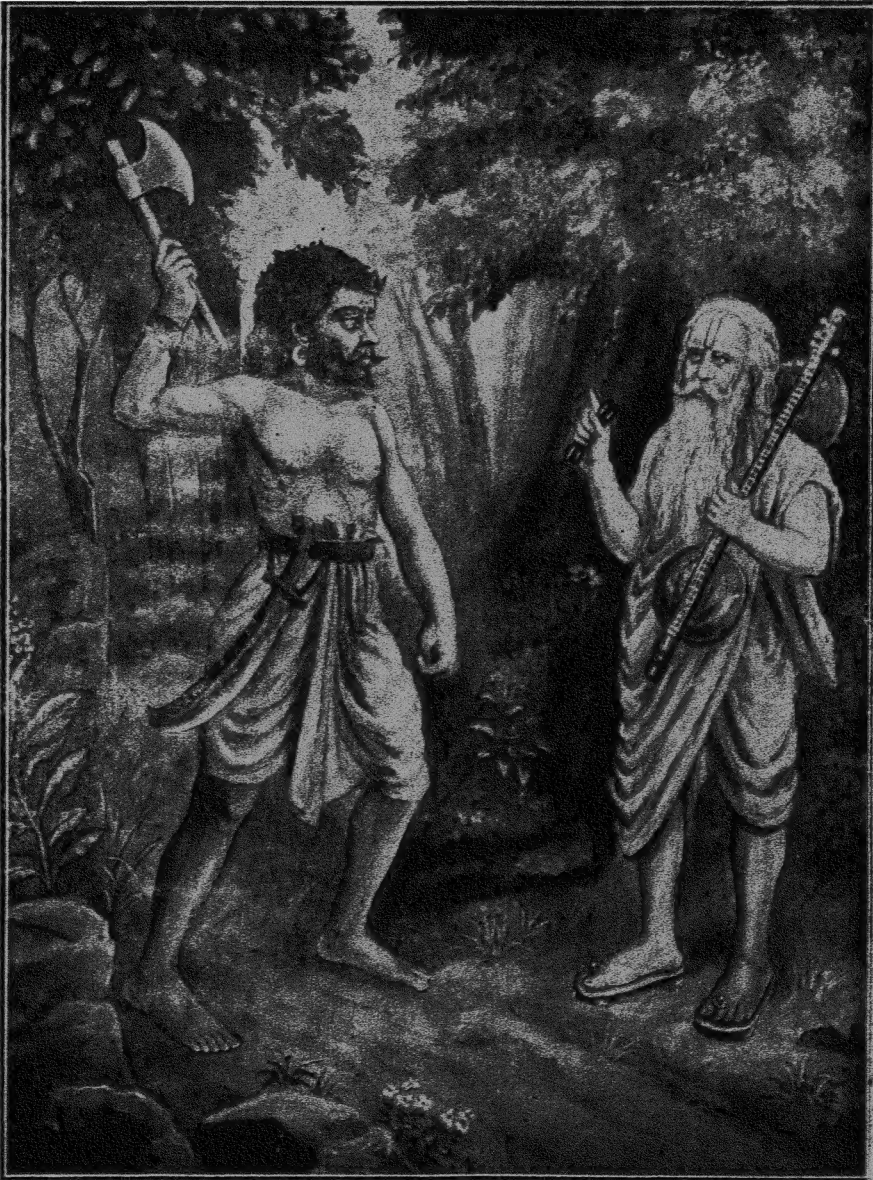
तपस्वी गोस्वामी तुलसीदासजी (अवस्था ३६ वर्ष)

तनमन तें हरि भक्ति-रत, तह तर किये निवास ।
 राम-नाम सादर जपत, कविवर तुलसीदास ॥
 पदाशुका सस्तुं साहित्य व० द्यो० । वेङ्कटेश्वर देव, प्रयाग ।

राम चरितमानस सुकवि, मूर्तिमान् विश्वास ।
ज्ञान शिरोमणि भक्तवर, ये है तुलसीदास ॥

લૂટારાને નારદે પુછ્યું “આવો પાપી ધંધો શાથી !” “ખીજી રીતે કુટુંબ નિર્વાહ ન બનવાથી”
 “પ્રશ્ન-પાપમાં પણ કુટુંબીઓનો ભાગ ખરો ?” ઉત્તર-“હા, અવશ્ય.” પછી નારદે કહેવાથી તેમને
 ઝાડે બાંધી ઘેર પૂછવા ગયો ઉત્તર મળ્યો કે “લૂંટ મહા મોટેરું પાપ, કરશે તે ભોગવશે આપ.”
 તરતજ જઈ નારદને છુટા કરી ચંચળે પડી પૂછ્યું “હવે મારે શું કરવું ? મારો ઉદ્ધાર કરો.” નારદે કહ્યું
 “તારો જન્મ અને પાપમય જીવન છોડીદે; સદાના સાથી પ્રભુનેજ આરાધ. પછી નારદે બતાવેલા
 જપ-તપ-ધ્યાનમાં એવો મંડયો કે દેહ પર ચઢી ઝળકાયો ! પછી દેવવાણી થઈ કે “જાગૃત થાઓ,
 હવે તમે “લૂટારા” નથી, સર્વ પાપ ટળી શુદ્ધ ઋષિ થયા છો. હવે “વાલ્મીકિ” કહેવાયો.

મહામુનિ વાલ્મીકિના મુખમાંથી કાઠ્ય નીસરવું.

સ્નાન-ધ્યાનાદિ માટે મહર્ષિ વાલ્મીકિ તમસા કિનારે શિષ્યો સહિત જવું; ત્યાં ક્રૌંચ પક્ષીનો સંહાર અને માદાનું કરુણ રોદન જોઈ માદા તરફ દયા અને પારથી તરફ ક્રોધ ઉપજ્યો અને તેના આવેશમાં કાળક શ્લોક બોલાઈ જયો. તેમના મુખે સર્વથી પહેલું જ કાવ્ય નીકળ્યું અને પછી જ ધોરણે સર્વથી પહેલો રામાયણ ગ્રંથ તેમણે રચ્યો; જેથી તે “આદિ કવિ” કહેવાયા.

આ પ્રસંગ તુલસીકૃતમાં નહિ, પણ વાલ્મીકિ રામાયણમાં ઉત્તમ પ્રકારે વર્ણવ્યો છે.
A 5214 Lakshmi Art, Bombay, 8.

મહર્ષિ વાલ્મીકિનું રામાયણ લેખન:—જે દેવર્ષિના યોગે “ મહર્ષિ ” થયેલા, તેજ એકવાર આવી ચઢતાં તેમને પૂછ્યું કે, મનમાં ઉભરાતું ક્રોધત્વ જેના શુભગાનમાં ફાલવવું ગમે; એવો સર્વ ગુણ સંપન્ન જગતમાં કોણ છે? નારદજીએ કહ્યું ‘ રામચંદ્ર ’ પછી બહાણ મળવા આવતાં તેમણે પેલા સર્વ પ્રથમ રચાયેલા મ્લોકથી ખુશ ખુશ થઈ જઈ સંપૂર્ણ રામાયણ રચવા કહ્યું. આ ચિત્ર, રામાયણ લેખન ઉપરાંત એ સૂચવે છે કે, માણસ જેવો હૃદયમાં બહાદુર હોય, તેવોજ બે મુઠામ વાત સમજવામાં અને સમજે કે તરત આચરવામાં પણ બહાદુર હોય, તો પછી તે આમ હિંમત પ્રાણીને પણ અદિભૂત બનાવે, તથા ‘ મહર્ષિ ’ બને ‘ આદિ કવિ ’ બને, એમાં નવાઈ શી? ધન્ય એનું હૃદય કે જે આવી રામાયણનું રૂપ લઇને યુગો વીતવા છતાં પણ હિંદુ સંતાનોને હિંદુ રાખી પકડી રહ્યું છે !

महादेवे त्रीजुं नेत्र खोली कामने भस्म करवो.

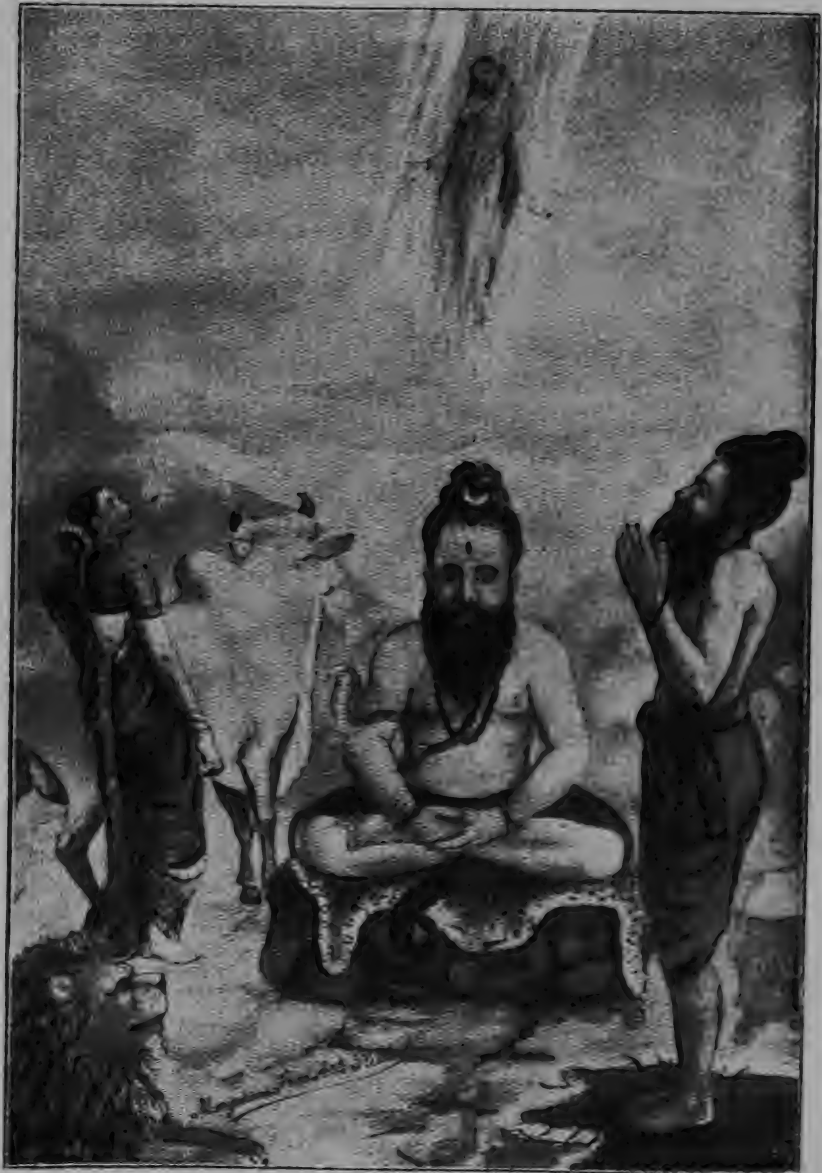
ज्ञानरूपी त्रीजुं नेत्र खोली तेनो प्रकाश कामदेवपर
जुस्माथी फेंकतांज तेनुं बळीने भस्म धवुं.

आ बोधदायक प्रसंग वाच्योक्तिमां नहि पग वृत्तमोक्त गमायणमा विस्तारथी चे.

કૈલાસપતિ ફીલવા તત્પર થતાં ગંગાજી ભૂમિપર પધારે છે.

પ્રખર તપથી મહાદેવને પ્રસન્ન કરનારા બગીચે ગંગાજીનું ભક્તિભાવે દર્શન કરતા હિમા છે; બીજી તરફ સિંદવાદિની પાર્વતીજી સાથે પોહીઆને ટેકવી સાનંદાચર્યથી બાળી રહ્યાં છે.

दशरथनी राजसभामां ब्रह्मर्षि विश्वामित्रनुं निडर वाक्य

—६१६—

राजा दशरथे जोईए ते आपवानु कल्या पछी नानी वचने लीये
 राम लक्ष्मणने मोकलवा नामरजी बनावी, भार्थी विश्वामित्रे
 आवेशमां उभा थई जई निडरपणे कह्युं के “भाम वचन
 तोडवुं ए रघुकुलना वंशजनं योग्य नर्था.”

गोस्वामी तुलसीदासजीनी चोपाई प्रसिद्ध छे के:—

रघुकुल रीति सदा चलि आई ।
 प्राण जाई वरु-वचन न जाई ॥

શ્રીરામના ચર્ણસ્પર્શથી ક્રષ્ણપત્ની અહલ્યાનો ઉદ્ધાર થવો.

પતિના શાપથી અદૃશ્ય બની રહેલાં ગૌતમપત્ની અહલ્યા, શ્રીરામ લક્ષ્મણ (વિશ્વામિત્ર સાથે) આશ્રમમાં આવતાંજ શાપથી મુક્ત થયાં. (શલ્યા મદીને પાછાં અહલ્યા બની રહ્યાં.) આમ થતાંજ તેમણે ભક્તિભાવે નમસ્કાર કર્યાં. પછી રામલક્ષ્મણે તેમને પાણુ ક્રષ્ણપત્ની તરીકે નમસ્કાર કર્યાં. હિમાલયમાં જઈ રહેલા મહાતપસ્વી ગૌતમ પણ આ વાત યોગબળથી જાણી જઈ તેજ સમયે આવી પહોંચ્યા; પતિપત્નીએ શ્રીરામ ધૃત્યાદિનું પૂજન આતિથ્ય કર્યું; અને પછી બન્નેએ પાણુ તપ ચાલુ કર્યું. (વાલ્મીકિ તથા તુલસીદાસ ઉપરથી.)

बलवान-अधर्मी ताटकानो श्रीरामचंद्रे वध करवो.

समुद्र प्रदेशने उज्जड करी मुकनारि अधर्मी ताटका धर्मी आवतां दयाळु रामे तेने खी माणाने हाथपगारि
छेदीनेज मनी करी; पण ते एवी तो मायावी-बुद्धकुशळ-हर्षी के उपरवी मोटा मोटा पत्थर
आववा लाग्या; अने तैवी रामने तेनो संहार करवो पड्यो.

आ प्रसंग तुलसीकृतमां हुंका छे; पद्य वाल्मीकी रामायणमां विस्तारशी पद्य वेडो छे.

હે ત્રિશંકુ ! ઊભો રહે, ઊભો રહે, ચિંતા ન કર.

સંકલ્પબલથી સદેહે સ્વર્ગમાં યોકલેલા ત્રિશંકુને હંદ્રે સ્થાન નહિ આપતાં
 ઉઘે માથે પાછો ફેંકયો; એ જોઈને વિશ્વામિત્રે ઉપલું વચન કહ્યું,
 અને પછી પોતાના તપોબલ્લ વહે અનેક નવાં નક્ષત્રો રચીને
 તેની ચુરુએ તેને દક્ષિણ ધ્રુવ રૂપે સ્થાિર કર્યો.

ઉપરોક્ત પ્રસંગ તુલસીકૃતમાં નથી, પણ વાદમીકિ ગ્રંથાવલુમાં વિસ્તરથી વર્ણવેલ છે.

શ્રી રામે પ્રચંડ શિવધનુષ પળ એવું ચઢાવ્યું કે કડકડ ભૂમ !

જનકના કહેવાથી અનેક સેવકો જઈ આઠ પેઠાવાળી પેટી સહિત પ્રચંડ શિવધનુષને પૂજા સ્થાનમાંથી લઈ આવ્યા. પછી ગુરૂ વિશ્વામિત્રની આજ્ઞા થતાં શ્રી રામે રમત પેરે બહાર એવી કાઢી પ્રત્યંચા ચઢાવી હાથને કાન મુખી એવું એવું કે મોટા અવાજ સાથે બાંગી ગયું! વાંચક! તમે પણ આમ પુત્ર, કન્યાને સાચાં શિક્ષણ અને લાયક પતિ પત્ની આપો; કન્યા વેચી કે સાદું કરી નહીંની ટિકીટ લેવો નહિ; એજ ભિક્ષા!

વિવાહ પછી અયોધ્યા જતાં રસ્તામાં પરશુરામ પ્રદર્શના બચકર વ દોળીઆ પેરે આવી પહોંચી ઓઢ્યા: શિવધનુષને તેજ લાગ્યું ને! હવે મારા હાથમાંનું આ શ્રેષ્ઠ વિજ્યધનુષ પાણ ચઢાવી બતાવ એટલે મારી સાથે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કરવા જેટલું બળ તારામાં હોવાની ખાતરી થાય. તરતજ શ્રીરામે તેમની પાસેનું પ્રખર ધનુષ અહણુ કરી બાણ ચઢાવી દીધું અને ઓઢ્યા:-આપ તો ગુરૂ વિશ્વામિત્રના લાણુજ પુત્ર, એટલે નજ મરાય. માટે આપજ કહો કે આ પૃથ્વી પર નહિ વસવાની આપની પ્રતિજ્ઞા તોડાવવાને અહીં દોઢી આવનારાં આ બળવાન ચરણોનેજ સંહારું? કે આપના તપોદ્ગ-સ્વર્ગને સંહારું? પછી પરશુરામનું તેજ શ્રીરામમાં જઈ સમાવા લાગતાં નિર્ભળ સ્વરે ઓઢ્યા:-હવે તો અહીં શતવાસી ન કરતાં-રાત્રી પહેલાં મહેન્દ્ર પહોંચી જઈ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાંજ એ ચરણ વાપરવાં છે; માટે એને રહેવાદહ પરલોકનોજ બહિ નાશ કરે! શ્રી રામે તેમ કયો પછી "પ્રતિજ્ઞાર્થે સ્વર્ગ ન્યાગ"ને માટે પુલ વહન કર્યું! પરશુરામે પ્રદક્ષિણા કરી!

કેકેયી એવી મોઢી કે મંથરા જેવી દાસીએ પળ બુદ્ધિ મમાવી નાખી!

૬૧૩

પરિણામ પણ "લેને ગઈ પૂત ઓર જો આઈ અસમ" જેવું જ થયું! રાણી કેકેયી હતી તે બહાદુર,
પરંતુ મોળી પણ એવી કે મૂર્ખ દાસીતા પણ ઉરકેરવાથી તેની બુદ્ધિ ફરી ગઈ! પછી
તેણે રાજા હયરથ પાસે એવું માગ્યું કે "ભરતને મળે રાજ અને રામને મળે વનવાસ" એમ
થવા તે ગઈ રાજમાતા, પણ બની રહી વિધવા ને વળી અપમાનની બોક્તા!
પ્રેમ-ભક્તિના ભંડાર ભરતજીને પણ રાજ બનાવવા જતાં બન્યા તપસ્વી!

સીતાજી પોતાને સાથે લઈ જવા શ્રીરામને વિનવી રહ્યાં છે.

હે સીતા ! પિતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા હું વનમાં જાઉં છું. તમે મારી ચિંતા નહિ કરતાં બહી ! સ્થિર બિન રહેજો; મારાં વૃદ્ધ માતા પિતાની સેવા કરજો. અને મરત શત્રુક્રમે બાઈ તમા પુત્ર સમાન સમજી તેમનું પણ સદા પ્રિય કરજો. સીતાજી એવું સંભળી દુઃખ સાથે બોલ્યાં:- પ્રાણપતિ ! આ શું બોલો છો ? વિવાહ સમયે આપની છાયા પેરે વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા લેવા છતાં, આપ વનવાસી થાઓ અને હું બહી રાજમહેલમાં રહું ? મને પણ સાથેજ લઈ જાઓ. આપને દુઃખરૂપ નહિ થાઉં. આપ વિનાનું સ્વર્ગ પણ મારે નકં તુલ્ય છે; અને આપ સાથે હો તો નકં પણ મારે મન સ્વર્ગ છે. છતાં મને દીનને નાદજ લઈ જાઓ તો મારે જીવનું પણ નથી. આમ કહીને અશ્રુની ધારઓથી ભૂમિને ભેંજવી રહેલા સીતાજી કંઈ વિજ્ઞાપ કરતાં શ્રી રામચંદ્રજીને કંઈ વળગી પડ્યાં. “વાલ્મીકિ રામાયણ” ઉપરથી.

લક્ષ્મણ અને સીતાસહિત શ્રીરામે પિતાપાસે જઈ “મારાં આ વૃદ્ધ માતાએ આલુ દુઃખ કોઈવાર નેયુનથી, મારે તે અમારા વિયોગે દેહ પાટે નહિ, એવી તેમની સંભાળ લેશે.” એવું કહી વનમાં જવા રજા માગી. દશરથ આથી એવા દુઃખી થઈ ગયા, કે ઉચું જોઈ શક્યા નહિ; અને વહેતાં અંધુ સાથે માત્ર “હિ રામ!” એટલું જ બોલી શક્યા. પછી શ્રીરામે પિતાને પ્રદક્ષિણા અને માતાએને પ્રણામ કરી, નંજીતાં અન્નજીતાં ઘરેલાં અગ્નિય મારે કામા માગી. આ જોઈ (કેંકેથી (સવાયની) કોશલ્યાદિ રાણીઓ અને અંતાપુરનાં સર્વ કરુણવિલાપ તથા હ્રાદાકાર કરવા લાગ્યાં! “વા. રા. ઉપરથી.”

चित्रकुट आगळ श्रीराम अने भरतनी भेट.

गुरु वसिष्ठ तथा मालाओं सहित श्रीराम पासे गेले अने गद्गद् कंठे चरणे पडवुं
तथा श्रीरामचंद्रे हाथ लंघावीं कथुने भेटवुं.

सुवर्ण पादुकाओने श्रीरामचंद्रनो चरण स्पर्श करावीने
भरते तेने मस्तके चढावी तथा प्रणाम कर्या

राज्याभियेक स्वीकारी अयोध्या पधारवानो भरतजीए श्रीरामने पुष्कळ चिन्ति करी; रण तेमणे पितानी प्रातिआ
माळवी, एज पोतानो मुख्य धर्म तथा ब्रह्म निधय दर्शाव्यो. छेवटे मर्वेना आति आप्रहरी चौद वय वल्ली
पल्ल भावी राज्य कारवानी हा पाडो. ए पल्ली तेमनी-चरण वण करावेली-सुवर्ण पादुका
भरते मस्तके चढावी प्रणाम कर्या; अने आज्ञा मूजव त्यांथी सर्व माहित पाळा कर्या;
परंतु पंडे तो अयोध्यामां नहि पेमतां बहार तयस्वीनी पेटेज रखा.

સીતા સહિત શ્રીરામ લક્ષ્મણ આશ્રમમાં પહોંચતાં હર્ષોત્સવ પર બિરાજેલા દિવ્ય કાન્તિવાળા વૃદ્ધ મહર્ષિ અત્રિપ્રત્યે હંડવત-વંદન કરી હાથ જોડીને ઉભા. મહર્ષિએ તેમને સપ્રેમ આશીર્વાદ આપી પુત્રપેરે હૃદયે આપ્યા; વૃદ્ધ પત્ની દેવી અનસુયાને આવી ઉભેલાં જોઈ તેમને સીતાજીનો સત્કાર કરવા કહ્યું; અને શ્રીરામને તેમની ઓળખ આપી સીતાજીને તેમની પાસે બેસાડવા કહ્યું. પછી સીતા પ્રત્યે શ્રીરામે તે વંચાવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ મહા તપસ્વિનીને સ્વમાતાથી પણ અધિક જગન્માતા દર્શાવીને તેમની પાસે જવા સૂચવ્યું. સીતાજીએ જઈ તેમને હંડવત પૂર્વક ચરણુવંદન કરીને પોતાનું નામ કહ્યું. અનસુયાએ સૌહાર્ય, સદ્ગુણ અને ત્યાગેના અવતાર રૂપ સીતાજીને આવા નિરામિમાન જોઈ પ્રેમાશ્રુ વર્ષાવ્યાં; અને બ્રહ્મલેસાઈ પુત્રી પેરે હૃદયે આંખી મરતક કુલ્યું. પછી "તમારું શું પ્રિય કહે?" એમ પ્રશ્નતાં જણાવું કે "જ્યાં બિરાજે પાસે રામ, તેને કઈ વસ્તુનો કામ!" પછી સીતાજી પુનઃ પ્રણામ કરી હાથ જોડીને બેઠાં. આ વા. સ. ઉપરથી લખ્યું છે.

પક્ષીઓનો રાજા જુદ જરાયુ સીતાને હરી જતા ચવણુ સાથે હલતાં એવો ધાપલ થયો હતો કે માત્ર સીતાની ખબર આપવા સાફ જીવતો હતો ! પક્ષી શ્રીરામ આવતાં તેણે સર્વ ખબર કહી અને તેમને ચરણે નમી પ્રાણ છોડ્યો. શ્રીરામે હાથ લંબાવી આશીર્વાદોથી કે “વીરગતિ મળે.” વળી આ સીતાને માટે પ્રાણ દેવાને પિતાતુલ્ય માની અગ્નિચક્રાર કર્યો; કંદમૂળ લાવી દર્શનાં લીલાં તુલ્ય પર પીડહાન કર્યું; સદગતિ માટે મંત્રજાપ કર્યો; અને ઝોલાવરી કિનારે વિધીપૂર્વક સ્નાન તથા ઉદ્બહાન પણ શ્રીરામેજ લીધું !! “વા. રા. ઉપરથી”

મતંગવનનાં વૃદ્ધ ઘોડી-તપાસ્વ-શાખરી-એએ પુષ્કળ જપ તપ, તથા સદગત વૃદ્ધ શુદ્ધજનોની સેવા, પ્રતાપે ઘડાવિદ્યા તથા (સકપોનું) પણ સન્માન પામ્યાં હતાં. રામ-લક્ષ્મણને આવતા જોતાંજ તે જન્મને સ્મરણ માની, એ હાથ જોડીને સામે દોડી ગયાં; પશુપત્ર પૂજન કર્યો; પ્રથમથી લાવી રાખેલાં મુંદર મિષ્ટ ફળા રજુ કર્યો; અને પછી એક તરફ એટલી તેમને વારંવાર નિરખીને તથા પ્રસન્ન ચિત્તે આરોગતા નિહાળીને વારંવાર આનંદમગ્ન થવા લાગ્યાં. પછી તે મતંગવન-કે જે મેઘસમી વૃક્ષઘટાઓથી ઘેરાયલું, પક્ષીઓના કહલોહરવથી ગુંજ્યા કરતું, તથા મૃગ અને સિંહાદિને બચ તથા હિંસા ત્યજી મિત્રપરે વિચરાવનારૂં હતું; તે શ્રીરામની ઇચ્છાથી ફરીને બતાવ્યું. પછી તેમણે દેહ તજવાની આજ્ઞા માગતાં શ્રીરામે કહ્યું કે: “હિ કલ્યાણિ! ધન્ય છે તમને! સુખે અવિચલ લોકમાં જઈ વસો!” વા રા માં વર્ણવેલાં આવા વંદનીય તપસ્વિનીને પણ ‘બીલડી’ અને ‘ચાખેલાં જુઠાં બોર ખવાડનારાં’ એક સંસ્કૃત રીઝાકાર શાથી લખે!

श्रीराम अने सुग्रीव वच्चे अभि समक्ष थयेली प्रतिज्ञाओ.

सुग्रीव प्रतिज्ञा- कह सुग्रीव सुनहु सुग्रीव तमहु सोच मन आनहु धोष ॥७॥

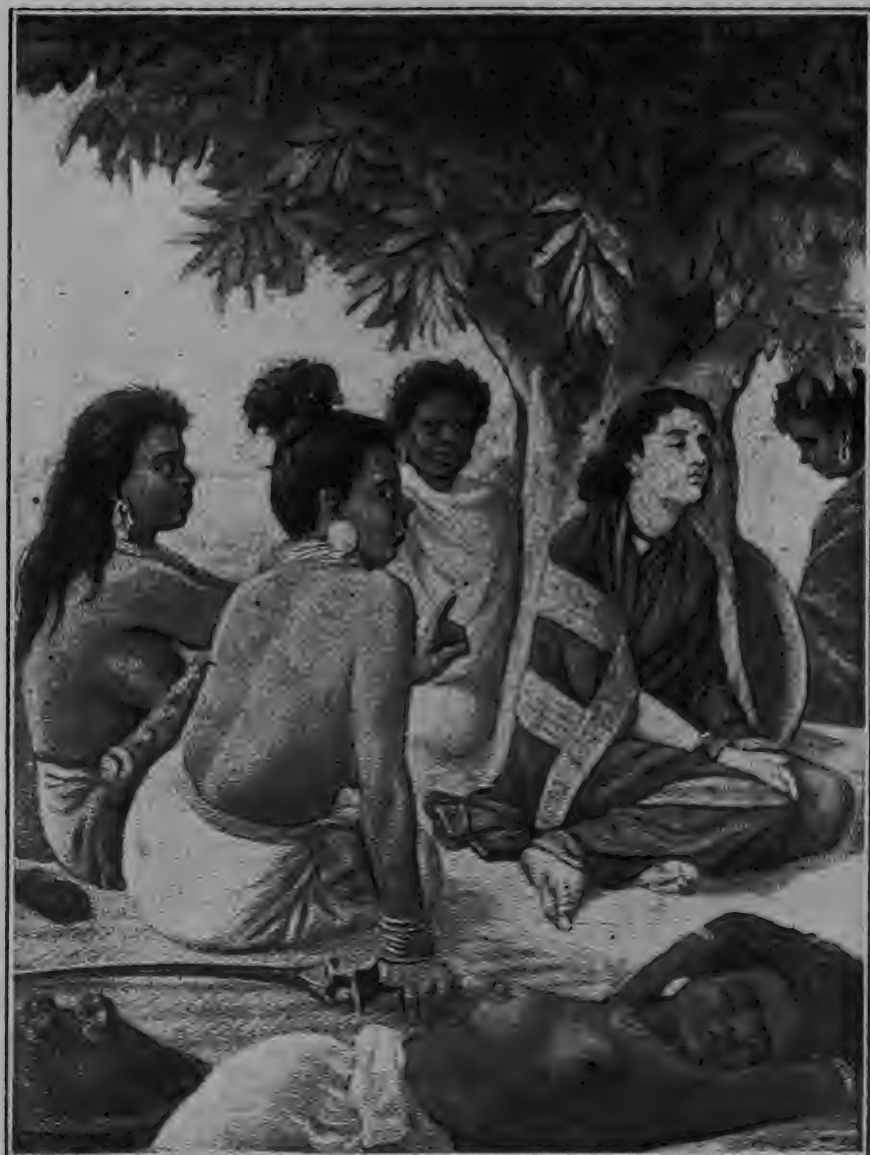
सब प्रकार करिहौ मेवकाई नेहि विधि मिथहि जानकी आई ॥८॥

राम प्रतिज्ञा- सुनु सुग्रीव मै माहिहौ बालिहि पहरि बान ॥

बस रह सनागत भयउ न उबरहि प्रान ॥१२॥

અશોક વાટીકામાં શ્રીરામના વીયોગે ઢ્વરી રહેલાં મહાસતિ સીતા.

હૃદયી, વિકાળ, અને આશુધવાળી સક્ષ્મીઓ વચ્ચે સીતાજી દીનના જેવાં મેલાં વચ્ચે, ઉદાસ નિરતેજ
ચહેરે, નિરાહારી દુર્બળ શરીરે, અને અશ્રુ તથા નિઃશ્વાસ વર્ષાવતાં શ્રીરામના પ્યાતમાં બેઠાં છે. પણ
તે છતાં તેમનું સતિત્વ, જ્ઞાન-ચારિત્ર, શરીરનું મૂળ સૌંદર્ય અને વિશાળ નેત્ર, એ સર્વ એવાં તે
અનુપમ હતાં કે જેથી તે સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જેવાં અને મહા તપાસ્વિની જેવાં દેખાતાં હતાં.

જ્યારે અમોઘ બ્રહ્માજી જોયું ત્યારેજ સમુદ્ર રામને શરણ થયો.

તપ, ઉપાસના અને બાણીને પણ નહિ ખસારવાથી છેવટે શ્રીરામે બ્રહ્મહંડ સમુદ્ર બ્રહ્માજી ઉઠાવ્યું!
પણ તે ભોતાંજ સમુદ્ર માનવરૂપે પ્રકટી મળીઓના ધાણ બરાવીને શરણુ આપ્યો. અને પ્રાર્થના
કરીને તે અમોઘ બ્રહ્માજી પોતાને બહારે ચોર તથા પાપીઓનીજ ઉપર શરણ કરાવ્યું!

લંકા જવા માટેનો સો યોજનનો સેતુ (પૂલ) કેવી રીતે બંધાયો ?

શ્રીરામની આજ્ઞા અને નળ-નીલની યોજના મુજબ સૈનિકોએ તુરંતજ યંત્રોવડે મોટાં મોટાં વૃક્ષ, કાષ્ઠ, પથ્થર વગેરે લાવીને સમુદ્ર પુરવા માંડ્યો. આથી પાંચજ દિવસમાં સેતુ તૈયાર થયો. “વાલ્મીકી સં ૦ ઉપસ્થી.”

ખૂડે ને ખૂડે, એવા પથ્થર મુદ્દાં શ્રીરામ પ્રતાપે સમુદ્રાર તપાં; માટે તેમનેજ બલો. “તુલસીદાસજી.”

મેઘનાદે જીતેલો ઈંદ્ર, ઈંદ્રાણી સહિત રાવણ પાસે રજુ કરાયો.

મેઘનાદે રણક્ષેત્રમાં ઈંદ્રને છતી કેદ કરવાથી રાવણે તેને “ઈંદ્રછત” નામ આપ્યું અને કહ્યું કે ‘ઈંદ્રને લોકમાં લઈ જાઓ, હું પણ આવી પહોંચું છું.’ એ પછી તેઓ સર્વને લોકમાં ભેગાં થયેલાં કદાપીને જે મળ-રંગીન-ચિત્ર નીકળેલું જણાયું; તેનાજ ઉપરથી આ ચિત્ર છપાવ્યું છે. (આમાંનું ઈંદ્રાણીનું પાત્ર વાદમીક્રિમાં નથી. અને તુલસીકૃતમાં તેા આ આખો બનાવ મુદ્દા નથી.)

દ્રુષ્ટતાના મરણથી રાવણ કોપિત થયો. સીતાનેજ દુઃખનું કારણમાની તલ્લવારખેંચીને ધર્યો. સીતાજી મરણ-સ્મરણ કરવા લાગ્યાં. એજસમયે મહામંત્રીએયે મંદોદરી દ્વિમતથી આગળઆવી રાવણના હાથપકડીને બોલ્યાં:—હે નાથ! આપ કુલેર જેવાના ભાઈ અને ચારવેદના અભ્યાસી ધર્મને શું સ્ત્રીવધનું મહાપાતક કરશે? ચાલો, યુધિષ્ઠિરો; અને સુધર્મો કોષ રામપરજ ઉતારો. આ સાંભળતાંજ રાવણ પાછોવળ્યો. (આ ગવીરમાંના ચિત્રમાં ‘મંદોદરી’ હોવાથીજ અહીં તેમ લખ્યું છે. વાકી વા. રા. માંતો “સુપાર્શ્વ મંત્રી” છે, અને તુ. રા. માંતો આપસંમત નથી)

સતિ સુલોચના શ્રીરામ પાસે જઈ ઇંદ્રજીતનું મસ્તક માગે છે.

આ અસરકારક પ્રસંગ વાલ્મીકીમાં નથી; પણ તુલસીકૃતમાં વિસ્તારથી છે.

રામ-ભરત મેટ્યા, તે જાણે ગુણ-સૌંદર્ય અને બંધુ-પ્રેમ મેટ્યાં !

શ્રીરામને ચૌદ વર્ષે જોતાંજ ભરતજી પૃથ્વીપર ઢળી પડ્યા ! રામ તેમને પરાણે ઉઠાડીને બેટ્યા; તેમનાં નેત્ર ભરાઈ આવ્યાં અને રામાંજ ખરાં થયાં. અણે સાક્ષાત્ બંધુ-પ્રેમ અને ગુણ-સૌંદર્યજ બેટ્યાં !

હવ અને કુશ વંને ધ્યાનનિષ્ઠ મુનિ વાલ્મીકિનું દર્શન કરે છે.

આશ્રમનાજ એક સ્થાનમાં ઉછરી બાર વર્ષની વયે પહોંચેલા અને વાલ્મીકિ પાસે સમાયજી ઇત્યાદિ શીખવા લાગેલા હવ અને કુશ બંને નિત્ય નિયમ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળમાં નાહી ધોઈ મહામુનિ વાલ્મીકિ પાસે પહોંચી ગયા; તેમને ધ્યાનમગ્ન સ્થિતિમાં જોઈ ધીમેથી પ્રજ્ઞામ કર્યા; તથા પછી પણ જાજિભાવે અને મુગે મોઢે તેમનું ધ્યાન દર્શન કરતા ઉભા રહ્યા. આ કીટીઓ સમાયજી ઉપરથી નહિ પણ આ ચિત્ર ઉપરથીજ ચોક્કસથી જોઈને આ ચિત્ર પણ એક ઉપકારક ચિત્ર ઉપરથીજ તૈયાર કરાવ્યું છે.

અરણ્યમાં લવકુશની રમત અને સીતાજીની દેખરેખ.

સીતાજીની દોરવણી મુજબ લવ-કુશ અને મદામુનિ વાદ્ધીક પાસે દર્શન, શ્રવણ, પઠન કરવા જતા; તે આગલા ચિત્રમાં સૂચવાયા પછી "અરણ્યમાં ધનુર્વિદ્ય પણ તેઓ મુશિક્ષીત માતાના પ્રતાપે કેવી ઓજમાં રમીપતા" તે સૂચવતું આ ચિત્ર પણ એક બીજા ચિત્ર ઉપરથી તૈયાર કરાવ્યું છે.

યજ્ઞ પ્રસંગે મહર્ષિ વાલ્મીકિ સાથે ગયેલા કવકુશ, રાત્રે આજ્ઞા થવા મુજબ પ્રભાતે અનેક સ્થળે રામાયણ ગાતા વિચર્યા. એ જાનથી સાનંદાશ્ચર્ય પામેલા શ્રી રામે યજ્ઞવિરામ સમયે મહર્ષિઓ, સંગીત શાસ્ત્રીઓ, કાવ્યપ્રેમીઓ, ઇત્યાદિની મોટી સંખ્યા મેળવી. રામાજ્ઞા થવાથી તેમણે ત્યાં પણ રામાયણ ગાવા માંડી. આવા સર્વાંગસુંદર જટાધારી યુવકોના ઉત્તમ સ્વર તથા વિજ્ઞાસંયુક્ત સંગીતથી સર્વ શ્રોતા, શ્રી રામ અને સુની તપસ્વી પણ (ચિત્ર જેવા બની રહે; અને વિરકતના સવ સ્વ સમાન તુંબડી, કૌપીન, ઇત્યાદિ પણ પુરસ્કાર રૂપે આવી પડે; ત્યાં શ્રી રામ તરફથી પણ અઢાર હજાર સુવર્ણ મુદ્રાઓ ભેટવા આવે, એમાં તો આશ્ચર્ય જ થું! પરંતુ આ તો રહ્યા “જંગલી (!) વાલ્મીકિના ચેલા, અર્ધ નમ્ર માઠે છેલા” (!); એટલે “ચાંદલો કરવા આવેલો, દહેરી લક્ષ્મીનો હલો” તેને પાછો વાળતાં, બોલ્યા કે,—“અમે રહ્યા વનનાવાસી! વન-કૃષ્ણ-મૂળે સંતોષી! આને લઇને થું કરીયે? શાને સંબ્રહ્મ કરી મરીયે?”

સીતાજી મુનિ વાલ્મીકિની પાછળ પાછળ શ્રીરામની ઋષિસભા વચ્ચે જઈ પરિવ્રતાની સાગ્રીતી દેવા માટે ભૂમિમાતા પ્રત્યે હાથ જોડીને અશ્રુ સારતાં બોલ્યાં. “જો મન-વચન-કર્મ વડે મેં શ્રીરામનું જ પૂજન-સેવન કર્યું હોય, તો મને તમારામાં સમાવી દેજો!” પછી ત્યાંજ પૃથ્વી કાઠી અને સિંહાસને બેઠેલાં દિવ્ય દેહધારી પૃથ્વીમાતા નીકળ્યાં, સીતાજીને અભિનંદન આપી ખોળામાં લીધાં, અને ભૂમિમાં ઉતરવા લાગ્યાં! લક્ષ્મણ, લવ-કુશ અને સર્વના દુઃખ-શોકનો પાર રહ્યો નહિ; શ્રીરામ પણ અત્યંત દિગ્ગ થયા; અશ્રુ સાર્યાં અને ખુબ રોયા! “વા. રા. ઉપરથી.”

